

POPULACIJSKO-GEOGRAFSKI POGLED NA PRIMORSKI KRŠ JUGOSLAVIJE

MLADEN FRIGANOVIĆ

UDK 911.3 : 325.11 (497.1)

Uvod

Od svih prirodnih oznaka naše zemlje, krška je svakako među onima koje je čine originalnim i našim svojstvenim prostorom. Na krš otpada približno 30 % površine Jugoslavije. Glavnina krša je u dinarskom području,¹ gdje se izdvaja primorski i unutrašnji pojas. Primorski pojas, koji bi se u grubom mogao poistovjetiti sa sredozemnim pojasom u širem smislu (eumediteranski, submediteranski, subdinarski i subalpski pojas), čine pretežno ovi dijelovi: otočni, kopneno-obalni, zagorski i gornjački.²

Ali naš krš — kao prostor u cjelini — nije samo prirodni već i društveno gospodarski fenomen. Osobito je zanimljiva njegova naseljenost kao funkcija prirodne osnove i vremenski promjenljivih društvenih, gospodarskih i političkih zbivanja. Život u našem kršu, primorskom posebno, pulzira njegovim stanovništvom, očitujući se u svim osobitostima u njegovu prirodnom kretanju, sastavu, kao i prostornoj i društvenoj pokretljivosti.³

Objašnjenje razmještaja, gustoće i kretanja naseljenosti našega primorskog krša valja potražiti u spletu njegova kopna i mora, vapnenačkih grebena i laporovitih udolina, kanjona i zaravni, plodnih poljica i surovog kamenjara, imajući na umu odgovarajuća društvena zbivanja u bližoj i daljnjoj prošlosti u zemlji i izvan nje.

Krš je, u poređenju s nacionalnim teritorijem, dvaput rjeđe naseljen prostor. U Jugoslaviji opstoji 80 stanovnika na km² (1971), a u njezinom

krškom području samo 46 stan. na km². Međutim, i krško područje pokazuje značajnu razliku između naseljenosti njegova užeg, obalno-kopnenog primorskog pojasa bez otoka (93 stan. na km²) i unutrašnjosti (36 stan. na km²). Razlika između potonjih je, dakle, veća nego između nekrškog (91 stan. na km²) i krškog (46 stan. na km²) dijela Jugoslavije.⁴

Pogledaju li se razlike u naseljenosti između nekrškog i krškog dijela pojedinih socijalističkih republika, uočiti ćemo da su posvuda velike: SR Bosna i Hercegovina ima 73 stan. na km² 1971. g., a jugozapadna Bosna, koja je mahom krška, samo 34, dok Hercegovina, koja je također u cijelosti krška, ima 39 stan. na km²; SR Crna Gora je malne u cjelini krška i stoga ima samo 38 stan. na km², ali užu primorski pojas je iznimka sa čak 62 stan. na km², dok je Katunski krš, uz ličko-goranski prostor i otoke (23), najrjeđe naseljeno područje u čitavoj Jugoslaviji sa samo 30 stan. na km²; SR Hrvatska ima 78 stan. na km², njeno sjeverno primorje 73 (unutrašnje općine samo 32, otočne 30, a obalne čak 97) i južno primorje 70 (otočne općine 39, zagorske 49, a obalne 97); SR Slovenija je među gušće naseljenim republikama sa 85 stan. na km², ali njen Kras ima samo 34, Notranjsko 38, Goriško i Vipavsko 50, a usko primorje ili priobalje čak 169 stan. na km² 1971. g. Očito je priobalna okupljenost stanovništva u gradovima utjecala na spomenute razlike triju pojasa koji su najizrazitiji u Dalmaciji. Jer, spoj kopna i mora, što je dobro poznato, nije sušta prirodna pojava već snažan modifikator svekolikih društvenih zbivanja.

1. Roglić Josip: Geografski aspekt Dinarskog krša, «Krš Jugoslavije» 6, JAZU, Zagreb, str. 21.

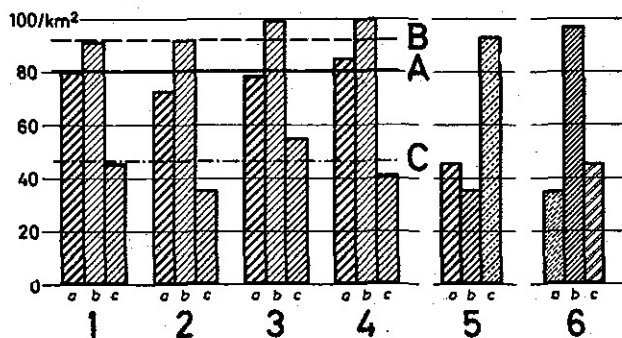
2. Flešič Svetozar: (Geografska regionalizacija Jugoslavije, «Geografski vestnik», XXXIII (1961), GDS, Ljubljana, 1961, str. 8-9) opravdano ističe da je primorski makroregionalni pojas ili primorje u najširem obuhvatu negdje uzak, a negdje širok pojas na primorskoj strani dinarske planinske pregrade. Unutar tog prostora izdvajaju se pojasi od užeg primorskog (eumediteran), preko neposrednog zaleđa (submediteran) do dinarskog prisoja (Gornjački kraj). No, tko god je pokušao odrediti i detaljno povući te međe, naletio je na velike teškoće. Ipak, uvijek se nametala podjela najšireg primorskog područja na tri pojasa (u klimatskom i društveno-gospodarskom pogledu), od kojih su dva prijelaz iz prvog sredozemlja (eumediteran) u dinarski svijet (Zagora i Gornjački kraj). O tome detaljnije vidjeti u radovima

Ive Rubića (Međe Mediterana na istočnoj obali Jadrana, «Geografski pregled» 1 (1957), GD BiH, Sarajevo, 1957, str. 136-148), Josipa Roglića (op. cit.), Veljka Rogića (Regionalizacija Jugoslavije, «Geografski glasnik» 35 (1973), GDH Zagreb, 1973, str. 13-28) i drugih. Ovim radom zahvaćeno područje primorskog krša vidi se iz priložene karte s označenim općinama za sve četiri socijalističke republike što izlaze na Jadran.

3. Roglić Josip: (op. cit., str. 19-38) opravdano ističe, između ostalog, da je «krš kolijevka naše duge i tegobne prošlosti...» (str. 24), da je «... mentalitet stanovništva krškog bastiona imao uvijek svoju posebnost...» (str. 25), da «... krš postaje pozornica dinamičnog zbivanja...» (str. 28) i dr.

4. Rezultati popisa stanovništva Jugoslavije 31. III, 1971. Neke od ovih poredbenih pokazatelja za krš i one što slijede izračunao sam autor.

I u pogledu tipa naseljenosti postoje znatne razlike između spomenutih triju pojasa. U gornjačkom i zagorskom pojasu prevladavaju rastrkani zaseoci patronimičkog nazivlja, posebice u brdovitom i planinskom kršu i na vapnenačkim ravnicama, dok je uz rubove krških polja karakteristična nizna naseljenost većih sela. Samo u izuzetno povoljnim uvjetima i uz veća polja došlo je u zagorskom dijelu do gušće naseljenosti i do stvaranja gradića tvrđavskog tipa s kasnije razvijenim podgrađem.

Sl. 1. Opća gustoća naseljenosti Jugoslavije i nekih njezinih dijelova 1. Jugoslavija, 2. Bosna i Hercegovina, 3. Hrvatska i 4. Slovenija (a — ukupno, b — nekrško i c — krško područje), 5. krško područje Jugoslavije (a — ukupno, b — unutrašnji i c — primorski pojas), 6. Primorski krš SR Hrvatske (a — otoci, b — obala, c — unutrašnjost). Prosječna gustoća naseljenosti za Jugoslaviju (A), njezin nekrški dio (B) i krški dio (C).

Fig. 1. Population density in Yugoslavia and some of its parts: 1. Yugoslavia, 2. Bosnia and Herzegovina, 3. Croatia and 4. Slovenia (a — total, b — non-karstland, c — karst areas), 5. karstic areas in Yugoslavia (a — total, b — inlandbelt, c — littoral belt), 6. Littoral karst in SR Croatia (a — islands, b — coast, c — island). Average Yugoslav population density (A), non-karstic area, (B) and karstic area (C).

Na otocima, za razliku od Zagore, preteže razmještaj stanovništva u zbijenim naseljima uz rubove uvala, na proplancima i uz unutrašnja poljica. No i između pojedinih otočnih skupina postoje stanovite razlike kao i unutar svake skupine.

Priobalni pojas je gusto naseljen i u njemu pretežu gradovi i gradsko stanovništvo. Duž gotovo cijelog primorja (priobalja) nižu se poput vrpce gradići i gradovi kao žarišta naseobinske polarizacije sa znatno rjeđom naseljenošću u zaleđu i na otocima, ako ih tu ima. (Primjeri: Šavransko priobalje ili Kopersko ima 169 stan na km², a Kras 34; istarsko-kvarnerska obala 97, a unutrašnjost 32 i otoci 30; dalmatinsko priobalje

97, a otočne općine 40 i Zagora 49; Crnogorsko primorje u užem obuhvatu 62, a Katunski krš u zaleđu 30 i dr.) Između obalnih gradova nižu se na većoj ili manjoj razdaljini zbijena i nizna sela (već prema vremenu njihova postanka) koja u najnovije doba bivaju djelomice razvučena u naseobinsko-turističku vrpce, što plodi odgovarajućim tegobama opće socijalno-psihološke i ekološke naravi.

Prema tome, u svakom od spomenutih pojasa postoje znatne i značajne razlike u razmještaju, gustoći i tipu naseljenosti, što je funkcija prirodne osnove i društvenih zbivanja.⁵ Potonja su najjača upravo u naše doba, posebice u posljednjih petnaestak godina.

Kratak osvrt na razvoj naseljenosti

Uz najnovije i vrlo brze promjene što se uvlače u tkivo užeg i šireg primorja, može se istaći da su doskorašnji razmještaj i gustoća naseljenosti bili posljedica dugotrajne, nemirne i tegobne prošlosti. Jer, kao što voda teče s brda k podnožju, tako su se i ljudske struje kretale iz biološki jakih dinarskih planina prema pitomijem jadranskom priobalju. Ti su tokovi bili kadšto jači, kadšto slabiji, ovisno o društvenim, gospodarskim i političko-vojnim zbivanjima od druge polovine 15. stoljeća do danas, tj. u razdoblju tzv. sekundarnog naseljavanja.⁶

U takvim kretanjima i težnji k moru, sve do srednjovjekovnih zimovanja vlaških (gornjačkih) stada u užem primorju, Primorci, Zagorci i Gornjaci prihvaćali su pozitivne vrednote utjecaja što su dolazili preko mora i koje su, uz očuvanje svojih, postojale plijenom biodinamički snažnog stanovništva našeg priobalja, Zagore i planine. Više puta se dokazalo da na kopneni dio našeg primorja može jako utjecati samo njegovo prirodno zaleđe s kojim je ono u nedjeljivoj cjelini. Tako su se utjecaji biološkog i duhovnog zaleđa stopili u moćan tok što struji iz našeg nacionalnog šireg prostora k moru kao plod njegove mnogostoljetne težnje. Doseljenike je primorje bogatilo novim saznanjima, upućujući ih na usvajanje gospodarskih i duhovnih tekovina nove okoline, ali na čvrstoj podlozi njihove samosvojne vitalnosti. To se očitavalo u učvršćivanju gospodarskog dopunjavanja primorja i zaleđa. Biodinamički tlak, što dolazi iz zaleđa u gospodarski jače i populacijski privlačno priobalje, čini svoje. Privlačnoj obali stoje sučelice u demografskom pogledu smireni i izbrazdani otoci, a s leđa su joj mnogo životnija Zagora i gornjački kraj. Prema tome, ako bismo smjeli razlikovati provodne osobine stanovnika četiriju spomenutih pojasa, mogli bismo istaći da se stanovite razlike žitelja gornjačkog i za-

5. Ugrenović Aleksandar: Krš kao naučni problem, »Krš Jugoslavije« 1 (1957), JAZU, Zagreb, 1957, str. 5-22.

6. Friganović Mladen: Polja gornje Krke, Radovi Geografskog instituta Sveučilišta u Zagrebu, sv. 3, Zagreb, 1961, str. 131-132.

gorskog pojasa, na jednoj strani, a otoka, na drugoj, stapaju u svojevrsan primorski kompleks obogaćen neposrednijim utjecajima vanjskog svijeta.

Vjetrometinski položaj, ali bastionsko obilježje našega primorja, činilo ga je stjecištem raznorodnih utjecaja i prostorom što je, pored svega i unatoč svemu, očuvao svoju izvornost u mnogočemu. No, platio je to gotovo posvemašnom ogoljelošću već prije sekundarne kolonizacije.⁷

Naseljenost u razdoblju 1880—1971.

Kretanje naseljenosti primorskoga krša u proteklih devet desetljeća pokazuje okvirno poznate, ali brojčano nedovoljno proučene prostorne posebnosti. Stoga ćemo razmotriti uporedno kretanje brojnosti stanovništva Jugoslavije (svedeno na današnju površinu), krškoga područja i njegova primorskog dijela (otoci, obala, Zagora i gornjački pojas) u razdoblju 1880—1971. g. (tab. 1 i 2).

Tablica 1. Stanovništvo Jugoslavije, socijalističkih republika i pokrajina kao i primorja u razdoblju 1880—1971 godine⁸

	(u 1000)								Pokazatelj		
	1880.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.	1971. 1880.	1971. 1921.	1971. 1961.
SFR Jugoslavija	8 877	12 962	12 545	14 534	15 842	16 991	18 549	20 523	231,2	163,6	110,6
Bosna i Hercegovina	1 158	1 898	1 890	2 324	2 568	2 843	3 278	3 746	323,5	198,2	114,3
Crna Gora	(207)	344	311	360	377	420	472	530	256,0	170,0	112,3
Hrvatska	2 479	3 375	3 427	3 789	3 780	3 936	4 160	4 426	178,5	129,2	106,4
Makedonija	(528)	876	809	950	1 153	1 305	1 406	1 647	311,9	203,6	117,1
Slovenija	1 182	1 321	1 288	1 386	1 440	1 504	1 592	1 727	146,1	134,1	108,5
Srbija	3 323	5 148	4 819	5 726	6 528	6 979	7 642	8 447	254,2	157,3	110,5
Uža Srbija	1 896	3 147	2 843	3 550	4 154	4 464	4 823	5 250	276,9	184,7	108,9
Vojvodina	1 187	1 526	1 537	1 624	1 641	1 699	1 855	1 953	164,5	127,1	105,3
Kosovo	(240)	475	439	552	733	816	964	1 244	518,3	283,4	129,0
Primorski krš (primorje u najširem smislu)	1 032	1 376	1 341	1 424	1 338	1 378	1 464	1 575	152,6	117,4	107,6
Hrvatsko primorje	754	1 055	1 030	1 097	1 043	1 082	1 157	1 257	166,7	122,0	108,6
Sjeverno (Istra i Kvarner)	316	455	420	440	370	367	392	421	133,2	100,2	107,4
Južno (Dalmacija)	438	600	610	657	673	715	765	836	190,9	137,0	109,2
Slovensko primorje (i Notranjsko)	203	231	221	234	200	194	200	199	98,0	90,0	99,5
Crnogorsko primorje (s Cetinjem, a bez Titograda)	98	90	90	93	95	102	107	119	158,7	132,2	111,2

Izvor: The Population of Yugoslavia, C.I.C.R.E.D. Series IDN (CDI), Beograd, 1974, str. 11.

Izvor za krški dio: Kombinirao autor iz više priručnika

7. Gušić Branimir: (Čovjek i kras, »Krš Jugoslavije« sv. 1, JAZU, Zagreb, 1957, str. 40) navodi da prve vijesti o kamenoj pustoši našega primorja imamo već u 14. stoljeću.

8. Dio podataka i objašnjenja za razdoblje do 1961. g. oslanja se na ranije radove autora (Friganović Mladen: Osnovno obilježje dinamike i strukture stanovništva našeg jadransko područja, »Cvijićeve zbornik«

vanserijsko izd. SANU, Beograd, 1968, str. 241-252; Neke demografske karakteristike i problemi primorja SR Hrvatske, Glasnik Srpskog GD sv. 46 (1), Beograd, str. 40-58), te Šiferer Živko: Razvitak stanovništva Slovenije u posljednjih sto godina, »Stanovništvo«, god. I (3), IDN, Beograd, 1963, str. 339-366 i Radusinović Pavle: Neka demografska obilježja primorskog regiona Crne Gore, »Geografski pregled« sv. X (1966), Sarajevo, 1966, str. 109-120.

Tablica 2. Stanovništvo Jugoslavije, socijalističkih republika i pokrajina kao i primorja 1880—1971.

Pokazatelj (1880 = 100)

Svedeno na današnji teritorij	1880.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.
SFRJ	100	146,0	141,3	163,7	178,4	191,4	208,9	231,1
Bosna i Hercegovina	100	163,9	163,2	200,6	221,7	245,5	283,0	323,4
Crna Gora	100	166,1	150,2	173,9	182,1	202,8	228,0	256,0
Hrvatska	100	136,1	138,2	152,8	152,4	158,7	167,8	178,5
Makedonija	100	165,9	153,2	179,9	218,3	247,1	266,2	311,9
Slovenija	100	111,7	108,9	117,2	121,8	127,2	134,6	146,1
Srbija	100	154,9	145,0	172,3	196,4	210,0	229,9	254,1
Uža Srbija	100	165,9	149,9	187,2	219,0	235,4	254,3	276,8
Vojvodina	100	128,5	129,4	136,8	138,2	143,1	156,2	164,5
Kosovo	100	197,9	182,9	230,0	305,4	340,0	401,6	518,3
Primorski krš (Primorje u najširem smislu)	100	133,3	129,9	137,9	129,6	133,5	141,8	152,6
Hrvatsko primorje	100	139,9	136,6	145,4	138,3	143,5	153,4	166,7
Sjeverno primorje (Istra i Kvarner)	100	143,9	132,9	139,2	197,0	116,1	124,0	133,2
Južno primorje (Dalmacija)	100	136,9	139,2	150,0	153,6	163,2	174,6	190,9
Slovensko primorje s Notranjskim	100	113,7	108,8	115,2	98,5	95,5	98,5	98,0
Crnogorsko primorje s Cetinjem	100	120,0	120,0	124,0	126,6	136,0	142,6	158,7

Izvor: The Population of Yugoslavia, Beograd, 1974.

God. 1880. živjelo je na današnjem teritoriju Jugoslavije približno 8,9 milijuna stanovnika. Od toga je otpadalo na primorski krš u njegovu širem obuhvatu 11,6% ili 1,03 milijuna (70,0% u Hrvatskoj, 16,7% u Sloveniji, 6,0% u Crnoj Gori i 7,3% u Hercegovini). Prema tome, opća gustoća naseljenosti zemlje bila je oko 35 stanovnika na km² što iznosi 42% današnje.⁹ Bila je to rijetka naseljenost i nije se mnogo razlikovala od naseljenosti primorskog krša. Međutim, za uvjete života u kršu i to je bilo previše i ukazivalo na uvjetnu prenapućenost. Treba, naime, imati na umu da je uz toliku opću gustoću naseljenosti u kršu, gdje je udio obradivih površina bio uglavnom manji od 20% ukupnih, agrarna gustoća dosizala je peterostruke vrijednosti (175 do 200 stan. na km²). Ali tada izlaza iz takva stanja još nije bilo i ljudi krša vrtjeli su se u krugu ekstenzivnog ratarsko-stočarskog gospodarenja i neimaštine. Ipak, u općoj oskudici i s povećanim prirodnim priraštajem dolazi malo kasnije do pojačane težnje i objektivno mogućeg iseljavanja, najprije sezonskog, zatim stalnog. Jer, potišni činioci (Push factors), što su i ranije gurali višak radne snage u iseljavanje ili na zara-

du izvan ognjišta, postaju jači, a u isto vrijeme jačaju i vanjski privlačni činioci (Pull factors) koji se očituju u izgradnji prometnica, industrijalizaciji, rastu gradova, povećanju razmjene dobara, osvajanju djevičanskih zemljišta, rudišta i sl.¹⁰ Takve struje viška radne snage iz našeg primorskog krša i iz njegova bliskoga zaleđa usmjeravaju se najprije u veće obalne gradove i luke, zatim u druge krajeve zemlje i tuđinu. O snazi tog procesa može se zaključiti na osnovi usporedbe kretanja stanovništva Jugoslavije i primorskoga pojasa u razdoblju 1880—1971. i u kraćim međurazdobljima 1921—1971. i 1961—1971.¹¹

U razdoblju 1880—1971. stanovništvo Jugoslavije povećalo se za 132%, a stanovništvo primorskoga krša, u najširem obuhvatu, samo 53%. Uzrok razmjerno maloj stopi povećanja uglavnom je dvojak: više ili manje stalno iseljavanje dijela radne snage, najprije s otoka i s obale, a zatim iz Zagore i zaleđa, a zatim smanjivanje (istim redosljedom) prirodnog priraštaja zbog racionalizacije vlastite obnove i manjka onih naraštaja koji su za reprodukciju stanovništva najvitalniji, što su pretežno iselili, nisu se vratili.

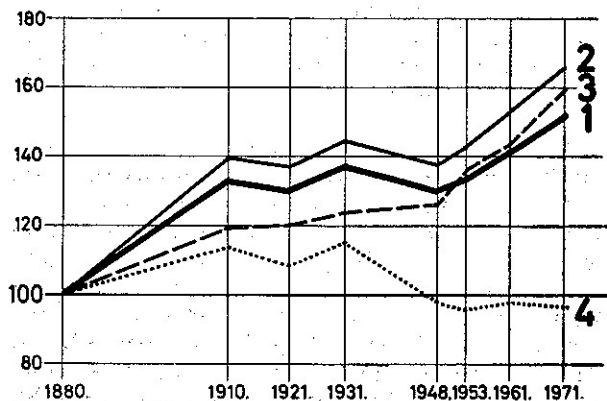
9. The Population of Yugoslavia, C.I.C.R.E.D. Series. Demographic Research Center (Institute of Social Sciences), Beograd, 1974. str. 11.

10. Wagner Philip L.: Environments and Peoples,

Foundations of Cultural Geography Series, Prentice-Hall inc. Englewood Cliffs, N.Y., 1972, str. 60.

11. Podatke prerađio i sveo na poredbene prostorne jedinice autor.

Primorski krš u cjelini ima približno jednaku stopu povećanja stanovništva kao Slovenija (ali su trendovi u kraćim razdobljima različiti). U usporedbi s porastom stanovništva Bosne i Hercegovine, stanovništvo primorskoga krša raslo je čak četiri puta sporije. Općenito treba istaći da nakon izrazitog i brzog povećanja stanovništva primorskog krša u razdoblju 1880—1910. (ili do

Sl. 2. Pokazatelj kretanja brojnosti stanovništva Jugoslavije (1), SR Bosne i Hercegovine (2), SR Slovenije (3) i Primorskog krša (4) u razdoblju 1880—1971. godine. Bosna i Hercegovina ima najveći, a Slovenija najmanji međurepublički pokazatelj porasta stanovništva.

Fig. 2. Index of changes in the number of inhabitants of Yugoslavia (1), SR Bosnia and Herzegovina (2), SR Slovenia (3), and littoral karst (4) in the period 1880—1971. Bosnia and Herzegovina has the highest and Slovenia the lowest index of inter-republic population growth.

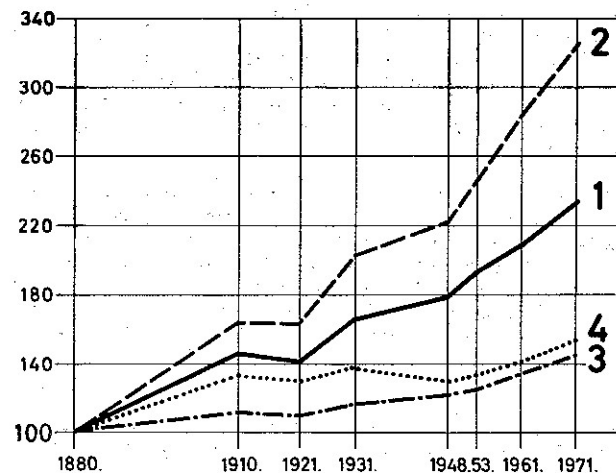
prvog svjetskog rata) nastupa razdoblje ponavljana kolebanja (zbog dvaju svjetskih ratova) s osobinama dugotrajne stagnacije sve do šezdesetih godina našeg vremena. Tek se u najnovije doba opaža povećanje stope rasta stanovništva primorja u cjelini. To je posljedica općenito poznatih društveno-gospodarskih promjena i svojevrsnog napretka, kao i potpunijeg vrednovanja užeg primorskog pojasa. No, i tu su vidjet ćemo, razlike između gornjačkog kraja, Zagore i otoka, s jedne strane, a obale, s druge, golem i pouzdan pokazatelj različitosti promjena u prostoru i njihova djelovanja na populaciju i život kraja uopće.

U cjelini, međutim, može se kazati da je povećanje naseljenosti šireg obuhvata primorskoga krša u razdoblju 1880—1971. bilo dosta skromno i čak ispod stope koju bismo mogli ocijeniti kao poželjnu, osobito što se tiče stanovništva otoka i Zagore, dok se za obalu naprotiv to ne bi moglo reći. Zahvaljujući njezinim gradovima, opći po-

rast naseljenosti je razmjerno znatno veći nego u Hrvatskoj. Budući je kretanje stanovništva funkcija društvenih i gospodarskih zbivanja, može se istaći da su spomenuti podaci dokazom prostorno različitog djelovanja tih procesa. No, da bismo poblizje upoznali te razlike, potrebno je promotriti ih u kraćem razdoblju i užem prostoru.

U razdoblju 1921—1971. stanovništvo Jugoslavije povećalo se razmjerno dvaput više nego stanovništvo Hrvatske i čak četiri puta više negoli stanovništvo primorskoga krša (64% naprama 29% i prema 17%). Hrvatska (29%) i Slovenija (34%) kao republike s manjom stopom porasta stanovništva imale su, dakle, dvostruko veću stopu populacijskog rasta nego primorski krš¹²⁾.

U posljednjem međupopisnom razdoblju 1961—1971. porast stanovništva Jugoslavije iznosio je 11%, a Hrvatske, kao republike s najmanjom stopom, 6%, dok je stanovništvo primorskoga krša povećano 8% (polovi su bili SAP Kosovo sa 29% i SAP Vojvodina s 5,3%). Očito je u novijem razdoblju primorje ušlo po nekim svojstvima u prekretničko doba, pa se to povoljno odražava i na kretanju, odnosno porastu njegovog stanovništva koje se sve većma okuplja u priobalju.

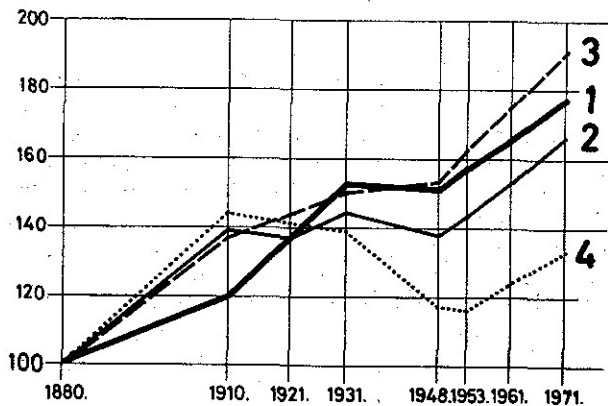
Sl. 3. Pokazatelj kretanja brojnosti stanovništva dijelova primorskog krša Jugoslavije u razdoblju 1880—1971. godine: 1. primorski krš ukupno, 2. primorski dio krša SR Hrvatske, 3. Crnogorsko primorje s Cetinjem i 4. Slovensko primorje s Notranjskim.

Fig. 3. Index of changes in population numbers in parts of the Yugoslav littoral karst during the period 1880—1971: 1. total littoral karst, 2. SR Croatian part of littoral karst, 3. Montenegranean coast with Cetinje area and 4. the Slovenian littoral with Notranjsko area.

12. Podaci za razdoblje 1921—1961. djelomice su preuzeti iz rada Vladimira Simeunovića (Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921—1961, SZS Beograd,

1964, str. 1-134) i za razdoblje 1961—1971. iz rada autora (Uzroci i posljedice demografskih kretanja u SR Hrvatskoj, IDIS, Zagreb, 1973, str. 1-54)

Spomenuta vremenska i prostorna različitost kretanja stanovništva i naseljenosti prisutna je u veoma izrazitom obliku i unutar samoga primorja. Već je rečeno da je stanovništvo u primorsko-me kršu poraslo u razdoblju 1880—1971. oko 53%. No, u tom se prosjeku kriju ove stope povećanja pojedinih dijelova: Dalmacija ili Južno Hrvatsko primorje 91%, Istra i Kvarner ili Sjeverno Hrvatsko primorje 33%, Crnogorsko primorje 59%, a Slovensko primorje —2%! Polovi su, dakle, južno-hrvatski i slovenski dio primorskoga krša. Razglobi li se to malone stoljetno razdoblje u kraća međurazdoblja, vidjet ćemo također značajne raz-

Sl. 4. Pokazatelj kretanja brojnosti stanovništva dijelova primorskog krša SR Hrvatske u razdoblju 1880—1971. godine: 1. SR Hrvatska (retrospekt stanovništva na današnjem teritoriju SRH), 2. primorje SR Hrvatske, 3. južni dio primorja (Dalmacija) i 4. sjeverni dio primorja (Istra i Kvarner s velebitskim primorjem).

Fig. 4. Index of changes in the number of inhabitants in parts of the Croatian littoral karst during 1880—1971: 1. SR Croatia (retrospective population of the present territory of SR Croatia), 2. the SR Croatia littoral, 3. the south part of the Croatian coast (Dalmatia), 4. the north part of the Croatian coast (Istra and Kvarner with the Velebit coast side).

like. U razdoblju 1921—1971. raspon stopa porasta stanovništva iznosi 37% u Dalmaciji, 0,0% u Istri i Kvarneru —10% u Slovenskom primorju. A u posljednjem međupopisnom razdoblju 1961—1971. povećanje je bilo 17% u samome priobalju Slovenskog primorja, 16% u Crnogorskom primorju, 9% u Dalmaciji i 7% u Istri i Kvarneru te oko 0,0% u Slovenskom primorju u cjelini. To govori o stupnju općeg oživljavanja i napretka priobalja u svim dijelovima jugoslavenskog primorskog krša. Ali, to upućuje i na teškoće što izlaze iz nagloga okupljanja na obali u sklopu kvalitativno novoga djelovanja urbanog, industrijsko-lučkoga i turističkoga kompleksa.

13. Krš je smatran prototipom pasivnoga prostora (Roglić J: op. cit. str. 27).

14. Geografija SR Hrvatske, knj. VI, Južno Hrvatsko pri-

Utjecaj iseljavanja na današnje stanje

Sporiji porast stanovništva užeg i šireg primorja, u usporedbi s republičkim i nacionalnim porastom od kraja 19. stoljeća da naših dana, odrazuje skućene mogućnosti krša u uvjetima naslijeđene porodične i društvene podjele rada i odgovarajućeg ekstenzivnog načina gospodarenja. Razumljivo je stoga da je višak priraštaja stanovništva morao tražiti opstanak izvan zavičaja i izvan krša¹³⁾. Štoviše, jer se radilo o razdoblju u kojem su mnoge zemlje Evrope i Novog svijeta upravo doživljavale svoj opći gospodarski i društveni napredak pa su trebale više radne snage nego što su i same imale.

Iseljavanje s kraja prošlog stoljeća do naših dana bilo je i ostalo najjače iz primorskoga krša, osobito iz njegova dijela unutar SR Hrvatske i Slovenije, zatim iz donje Hercegovine, a znatno manje iz Crne Gore (za potonju to vrijedi osobito kada je riječ o vanjskoj selidbi). Računa se da broj iseljenih iz primorja čini dobru trećinu cjelokupnog iseljeništa iz Jugoslavije. Hrvatski dio primorja svakako je među vodećim krajevima naše domovine. Dalmatinske iseljeničke struje bile su glavne i vodile pretežno u prekomorske zemlje do prvog svjetskog rata, u unutrašnjost naše zemlje između dva rata i nakon oslobođenja, dok su u posljednje desetljeće usmjerene u zemlje zapadne Evrope, prvenstveno u SR Njemačku. Dalmacija, uz unutrašnji bosansko-hercegovački i ličko-goranski krš, zauzima u tome istaknuto mjesto. U razdoblju 1880—1910. god., koje je bilo najznačajnije razdoblje iseljavanja, izuzme li se suvremeno odlaženje na rad u tuđinu, otišlo je iz Dalmacije otprilike 58 000 osoba (13% njezina stanovništva 1880. god.). U razdoblju 1918—1938. god. iselilo je iz cjelokupnog Hrvatskog primorja 50 000 osoba (Dalmacija 30 000, Kvarner i Istra 20 000). Većina iseljenika otišla je do početka svjetske gospodarske krize što je nastupila 1929. god. Prema tome, bez obzira na nepotpunost spomenutih podataka, u koje nije uključen znatan broj onih koji su otišli bez dozvole i bez znanja vlasti, Dalmacija je od kraja prošlog stoljeća do drugog svjetskog rata izgubila približno 88 000 stanovnika, uglavnom mlađe radne snage i naraštaja, tj. blizu 15% njezina ukupna stanovništva 1910. god. ili 13% ukupna stanovništva 1931. god.¹⁴⁾

Posljedice takva kretanja i tolikog broja iseljenih, od kojih se većina nije vratila, brazde još u današnjim krnjim dobnim i spolnim skupinama i smanjenom broju ukupna stanovništva otoka, vangradskih dijelova obale i zaleđa (unutrašnja Istra, Zagora, donja Hercegovina i Katunski krš).

Iseljavanje nakon drugog svjetskog rata dobiva novo i složenije obilježje. Mada neposredno

morje (Dalmacija). Poglavlje o iseljavanju (str. 53—56). Institut za geografiju Sveučilišta u Zagrebu i »Školska knjiga«, Zagreb, 1974.

po svršetku rata dolazi do organiziranih povratka naših iseljenika iz prekomorskih zemalja, težnja k iseljavanju iz našeg primorja prisutna je i dalje. Ta se težnja ostvaruje u znatnoj mjeri uvođenjem gospodarske i društvene reforme od 1964. god. Tada nastupa novo razdoblje sa smišljenijim, probitačnijim i proizvodnim radom. To dovodi do smanjenja broja zaposlenih i viškova radne snage koja traži izduhu u odlasku na privremeni rad u tuđinu. I ponovo dolazi na vidjelo iseljeničko obilježje cjelokupnog primorja, osobito biodinamički svježje i visokopriraštajne a gospodarski zaostale Zagore.

Posljednje desetljeće je ujedno doba naj snažnije deagrarizacije tog inače zemljom i stokom škrtog područja koje je, u usporedbi s ostalima, počelo naglo zaostajati. Njenoj prirodnoj pasivnosti suprostavila se odjednom velika pokretljivost stanovništva, mlađeg naraštaja koji probija

prostorne i društvene prepreke, preporučajući u povratnoj sprezi i same dijelove Zagore. Tako nakon 1964. god. unutrašnji pojas našeg primorskog krša postaje najjače ishodište i jedan od najizrazitijih eksodusnih krajeva zemlje¹⁵.

Snažno okupljanje u priobalnim središtima 1961—1971.

U razdoblju djelotvornih promjena u sklopu općenito pojačane litoralizacije života naše zemlje i s potpunijim vrednovanjem cjelokupnog primorja, dolazi još jače do izražaja priobalno okupljanje stanovništva, posebno nagli porast obalnih gradova. To se vidi iz tablice 3.

Usporedbe radi, podsjećamo da se stanovništvo Jugoslavije povećalo 1961—1971. god. 10,6%, stanovništvo krškog područja 7,6% (uže Crnogor-

Tablica 3. Promjene broja stanovnika i selidbena bilanca dijelova primorja SR Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore 1961—1971.⁽¹⁶⁾

	Stanovništvo		Promjena		Prirodni priraštaj		Selidbena bilanca		Središta općine			
	1971.	1961.	Broj	%	Broj	%	Broj	%	1971. — 1961.	Prirodni priraštaj %	Selidbena bilanca %	
SR Hrvatska												
Otočne općine	97 504	89 474	— 8 030	— 8,3	119	0,1	— 8 149	— 8,4	102,6	0,1	2,5	
Obalne općine	767 196	887 356	120 160	15,7	64 733	8,4	55 427	7,3	138,4	8,4	30,4	
Zagorske općine	292 726	280 428	— 12 334	— 4,2	32 088	11,0	—44 422	—15,2	119,5	11,0	8,5	
Ukupno	1 157 462	1 257 258	99 796	8,6	96 940	8,4	2 856	0,2	136,0	8,4	27,6	
SR Slovenija												
Obalne općine	49 997	58 292	8 295	16,6	4 200	8,4	4 095	8,2	149,0	8,4	40,6	
Općine u zaleđu	167 783	169 862	2 079	1,2	6 122	3,6	— 4 043	— 2,4	136,5	3,6	32,9	
Ukupno	217 780	228 154	10 374	5,8	10 322	4,8	52	0,0	141,8	4,8	37,0	
SR Bosna i Hercegovina												
Općine u zaleđu	180 160	188 329	8 169	4,5	25 336	14,0	—17 167	— 9,5	120,0	14,0	6,0	
SR Crna Gora												
Obalne općine	83 407	98 851	13 444	16,1	8 606	10,3	4 838	5,8	142,2	10,3	31,9	
Općine u zaleđu	95 722	120 820	25 098	26,2	15 399	16,1	9 699	10,1	172,9	16,1	56,8	
Ukupno	179 129	217 671	38 542	21,5	24 005	13,4	14 537	8,1	162,4	13,4	49,0	
Otočne općine	97 504	89 474	— 8 030	— 8,3	119	0,1	— 8 149	— 8,4	102,6	0,1	2,5	
Obalne općine	900 600	1 066 468	145 868	16,2	77 539	8,6	68 329	7,6	141,8	8,6	33,2	
Zagorske općine	736 427	759 439	23 012	3,1	78 945	10,7	—55 933	— 7,6	144,0	10,7	33,3	
SVEUKUPNO	1 734 531	1 915 538	160 850	9,3	156 603	9,1	4 247	0,2	141,5	9,1	32,4	

15. To se vidi iz obilježja prirodnoga kretanja i tipova općega kretanja stanovništva SR Hrvatske 1961-1971. po općinama (M. Friganović: Regionalne osobitosti novijega prirodnoga kretanja stanovništva Hrvatske, Ekonomski pregled, posebno izdanje. (Stanovništvo, emigracija i zaposlenost), str. 27-35. Zagreb, 1971. i M. Friganović: Tipovi kretanja stanovništva i eksodusna područja SR Hrvatske 1961-1971, »Stanovništvo«

3-4 (1972) i 1-2 (1973). IDN (CDI), Beograd, 1973, str. 177-190.

16. Za dio SR Hrvatske vidjeti M. Friganović (op. cit. pod 15). Podaci za dijelove primorskoga krša SR Slovenije, SR BiH i Crne Gore dobiveni su naknadnim i za ovu prigodu provedenim računanjem. Koje su sve općine obuhvaćene, vidi se na karti tipova kretanja stanovništva 1961-1971.

sko primorje 16,1%, primorje SR Hrvatske 8,6%, tj. Južnohrvatsko primorje ili Dalmacija 9,2%, Sjevernohrvatsko primorje ili Istra i Kvarner 7,4%, a Slovensko primorje s Notranjskim pokazuje 0,0%, ali s velikim porastom u samome priobalju 16,6%). Prema tome, stanovništvo glavnine primorskoga krša Jugoslavije u spomenutom razdoblju ne zaostaje mnogo od povećanja stanovništva cijele zemlje. Međutim, to je osjetno više od porasta stanovništva SR Hrvatske (6,2%).

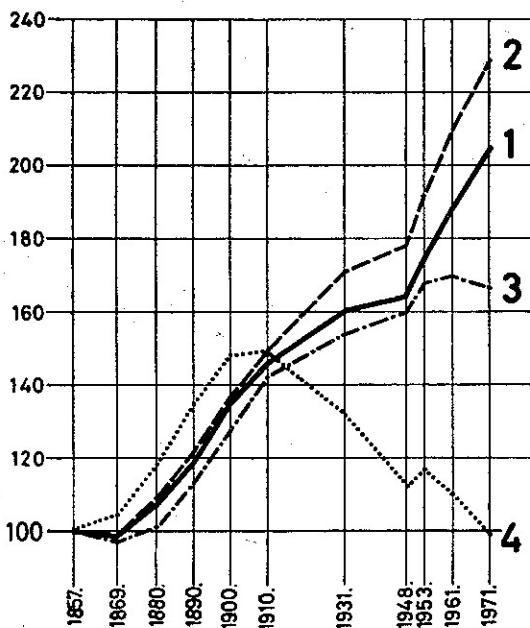
Otočne i zagorske općine primorja SR Hrvatske i Slovenije pokazuju znatne razlike i suprotan smisao kretanja stanovništva od takvih kretanja u obalnim općinama. Obalni je pojas prostor populacijskog okupljanja, a neposredno zale-

kretanje stanovništva otoka u cjelini znatno nepovoljnije nego što se vidi iz ovog pregleda otočnih općina. Izuzmu li se iz spomenutog računa središta otočnih općina kao točke svojevrsnog okupljanja stanovništva (selidbena bilanca 1961-1971. je 2,5%), onda je bijeg iz ostalih otočnih naselja još veći i njihovo populacijsko slabljenje još izrazitije (gubitak nastao iseljavanjem iznosi 11% njihova ukupna stanovništva 1961. god.).

Iz zagorskih općina (općine u zaleđu) gdje je povećanje bilo u cjelini minimalno (3,1%), smanjenje je u dijelu unutar SR Hrvatske bilo najizrazitije (4,2%). Iseljavanje je u apsolutnom i razmjernom iznosu znatno. (Negativna selidbena bilanca cjeline zaleđa je -7,6%, a u dijelu SRH čak -15,2%, u SR BiH -9,5%, SR Sloveniji -2,4 posto, dok je u dijelu SR Crne Gore migracijska bilanca bila pozitivna s 10,1%.) To je prirodno ima li se na pameti da je stanovništvo Zagore mlado i s priraštajnim stopama od 10,7%, te da je pojava iseljavanja u jačoj mjeri nastupila mnogo kasnije nego na otocima. Stoga i dobni sastav stanovništva Zagore (osim u unutrašnjoj Istri) u cjelini ima osobine mladosti. I suvremeni društveno-gospodarski tokovi pogoduju snažnom iseljavanju iz tih krajeva. Eksodus je uzeo maha, osobito izvan općinskih središta koja imaju pozitivan migracijski saldo (u dijelu SRH 8,5%), tako da su naselja Zagore i zaleđa priobalja uopće izgubila u promatranom razdoblju blizu 7,6% svog ukupnog stanovništva 1961. god. (u dijelu SRH 1,6%, u BiH 9,5% i u dijelu SR Slovenije 2,4%).

Snaga neseobinskog okupljanja u obalnim općinama očituje se u povećanju ukupnog stanovništva od blizu 16,2% (na osnovi 8,6% prirodnog priraštaja i 7,6% pozitivne selidbene bilance). No, izdvoje li se općinska središta, onda se vidi da sama priobalna naselja gube dio svog stanovništva (u dijelu SRH ukupno povećanje od blizu 5% na osnovi 8% prirodnog priraštaja, a 3% negativne selidbene bilance).

Prema tome, obalna središta u dijelu SR Hrvatske povećala su svoje stanovništvo 1961—1971. god. čak 39% na osnovi otprilike 8% prirodnog priraštaja i približno 31% pozitivne migracijske bilance. U ovako brzom porastu obalnih gradova, u kojima je živjelo 36% (1961), odnosno 44% (1971), ukupnog stanovništva priobalnih općina, leži jedna od osnovnih teškoća vrednovanja primorskoga krša, njegove zaštite i općeg unapređenja. Taj je postotak mnogo veći nego na otocima (1961: 20% i 1971: 22%) i u Zagori (1961: 8% i 1971: 10%). Otuda i posebnost pristupa razmatranju priobalne zaštite krajolika i njegova unapređivanja. I ne samo krajolika nego i njegove društveno-gospodarske, naseobinske i odmorišno-zabavišne složenosti i uloge od Kopra na sjeveru do Ulcinja na jugu. Rast općinskih središta u zagorskom (unutrašnjem) pojasu razmjerno je isto tako brz, ali se radi o malim apsolutnim vrijednostima, pa to nipošto ne predstavlja problem kao u priobalnim naseljima.

Sl. 5. Pokazatelj kretanja brojnosti stanovništva triju dijelova Južnoga hrvatskog primorja (Dalmacije) u razdoblju 1857—1971. godine: 1. cjelina, 2. obala, 3. Zagora i 4. otoci.

Fig. 5. Index of changes in the number of inhabitants of three parts of the Southern Croatian littoral (Dalmatia) in the period during 1857—1971. 1. total, 2. coast, 3. Zagora (Hinterland) and 4. islands.

đe je eksodusno. Potonje se vidi i na primjeru hercegovačkog krša (niska Hercegovina), dok je proces u SR Crnoj Gori specifičan (tu je uz obalne općine prostor okupljanja i neposredno zaleđe zbog samoga Titograda, unatoč naglom eksodusu iz Katunskoga krša).

Smanjenje od 8,3% prema popisima, a gotovo nulti prirodni priraštaj (0,1%) stanovništva otočnih općina, otkriva snagu iseljavanja, odmaklost te pojave i biodinamičke slabosti. Negativna selidbena bilanca od 8,4% vrlo je velika ima li se na umu da je eksodus s manjih otoka prikriiven obalnim općinama kojima ti otoci pripadaju. Iz toga valja zaključiti da je iseljavanje i prirodno

Tipovi kretanja stanovništva 1961—1971. po općinama

Iz prethodnog se vidi koliko su otočne i zagorske općine kao prostori iseljavanja u cjelini izgubile, a koliko je stanovnika dobio obalni po-

jas kao prostor useljavanja u promatranom razdoblju. Razglobe li se ti tokovi po općinama i pokuša li se, prema glavnim sastavnim osobinama toka, odrediti njihov tip, dobit ćemo ovakvo stanje:

Sl.6. Pokazatelj promjene brojnosti stanovništva u općinama unutrašnjeg, obalnog i otočnog pojasa primorskog krša SR Hrvatske u razdoblju 1961—1971. godine: 1. A otočne općine, B obalne općine, C zagorske općine, 2. ukupno sve otočne općine (A), ukupno sve obalne općine (B) i ukupno sve zagorske općine (C), 3. sveukupno općine triju pojasa.

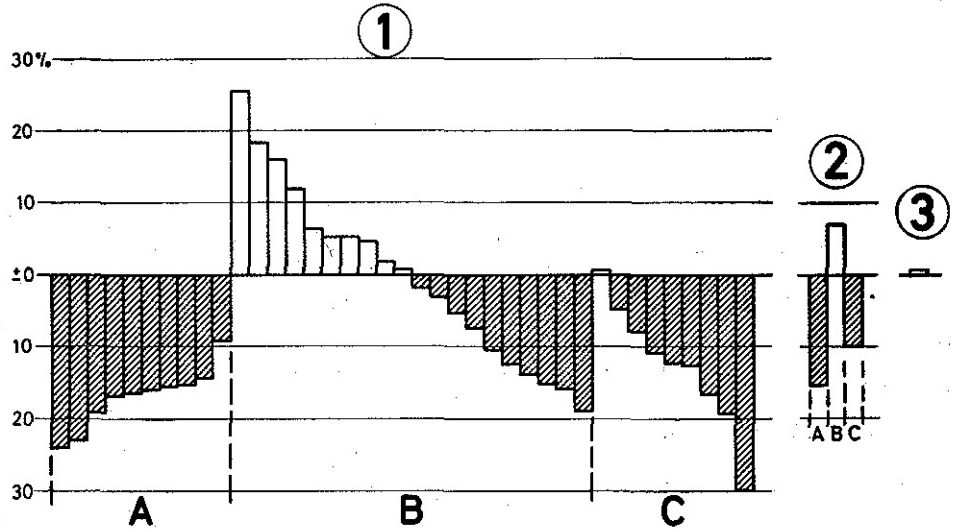

Fig 6. Index of changes in the number of inhabitants in communities of the inland, coastal and island area of the littoral karst of SR Croatia during 1961—1971: 1. A island communities, B coastal communities, C Hinterland 2. total of all island communities (A), total of all coastal com-

munities (B) and total of all Hinterland (Zagora) communities (C), 3. total communities of all three Zones.

Tipovi kretanja stanovništva primorja SR Hrvatske 1961—1971.⁽¹⁷⁾

Općine	Broj Uk.	Tipovi																
		I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄	%	I ₁	I ₂	I ₃	I ₄	E ₁	E ₂	E ₃	E ₄
Otočne	9	1	0	0	0	1	0	3	4	100	11,1	0	0	0	11,1	0	33,3	44,4
Obalne	21	9	1	0	0	5	2	4	0	100	49,2	4,8	0	0	23,8	9,5	19,0	0,0
Zagorske	10	0	0	0	0	3	3	2	2	100	0	0	0	0	30,0	30,0	20,0	20,0
Ukupno	40	10	1	0	0	9	5	9	6	100	25,0	25,0	0	0	22,5	12,5	22,5	15,0

17. Tipovi koje je izdvojio i definirao autor, određeni su na temelju prirodnoga priraštaja i popisima ustanovljena kretanja za svaku općinu. Svrstani su u redove

od 8 teorijski izdvojenih tipova, od kojih su 4 imigracijska (pozitivna selidbena bilanca), a 4 eksodusna (negativna selidbena bilanca). Oznake, svojstva i trend tipova su ovi:

Oznaka	O s o b i n e	Trend
Imigracijski tipovi (I)		
I ₁	Prirodno kretanje pozitivno. Popisom ustanovljeno kretanje pozitivno. Stopa popisom ustanovljenog povećanja veća od stope prirodnog priraštaja.	Ekspanzija imigracijom
I ₂	Prirodno kretanje negativno. Popisom ustanovljeno kretanje pozitivno. Stopa popisom ustanovljenog povećanja veća od stope prirodnog pada.	Regeneracija imigracijom
I ₃	Prirodno kretanje negativno. Popisom ustanovljeno kretanje pozitivno. Stopa popisom ustanovljenog povećanja manja od stope prirodnog pada.	Slaba regeneracija imigracijom
I ₄	Prirodno kretanje negativno. Popisom ustanovljeno kretanje negativno. Stopa popisom ustanovljenog smanjenja manja od stope prirodnog pada.	Veoma slaba regeneracija imigracijom

Oznaka	O s o b i n e	Trend
Eksodusni tipovi (E)		
E ₁	Prirodno kretanje pozitivno. Popisom ustanovljeno kretanje pozitivno. Stopa prirodnog priraštaja veća od stope popisom ustanovljenog povećanja.	Emigracija
E ₂	Prirodno kretanje pozitivno. Popisom ustanovljeno kretanje negativno. Stopa prirodnog priraštaja veća od stope popisom ustanovljenog smanjenja.	Depopulacija
E ₃	Prirodno kretanje pozitivno. Popisom ustanovljeno kretanje negativno. Stopa prirodnog priraštaja manja od stope popisom ustanovljenog smanjenja.	Izrazita depopulacija
E ₄	Prirodno kretanje negativno. Popisom ustanovljeno kretanje negativno. Stopa prirodnog pada manja od stope popisom ustanovljenog smanjenja.	Izumiranje

Od ukupno devet otočnih općina sve su eksodusne, osim Korčule koja je gotovo na prijelazu iz eksodusne u imigracijsku (I_1). Značajno je, međutim, da su tri općine izrazito depopulacijske (E_3) i četiri s trendom izumiranja (E_4). Radi se, dakle, o snažnom iseljavanju sa svih naših otoka, osim onih najvećih koji imaju razvijeniju društvenu podjelu rada (Rab, Korčula i dr.).

Sl. 7. Prirodno kretanje stanovništva u općinama (1.) zagorskog (A), obalnog (B) i otočnog pojasa (C) primorskog krša SR Hrvatske u razdoblju 1961—1971. godine; 2. ukupno sve zagorske općine (A), ukupno obalne općine (B) i ukupno otočne općine (C) i 3. općine triju pojasa zajedno.

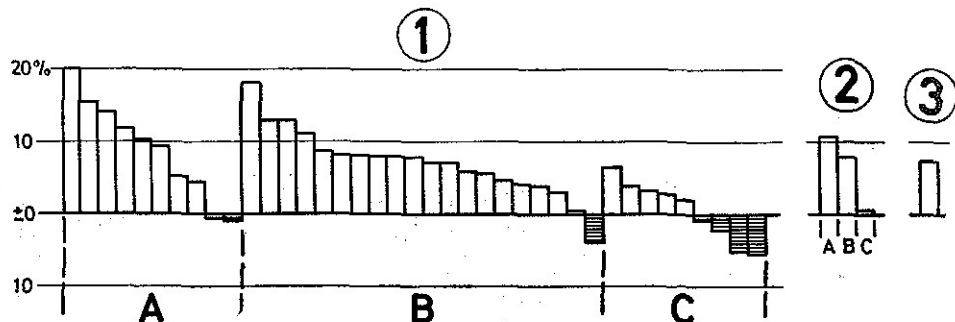
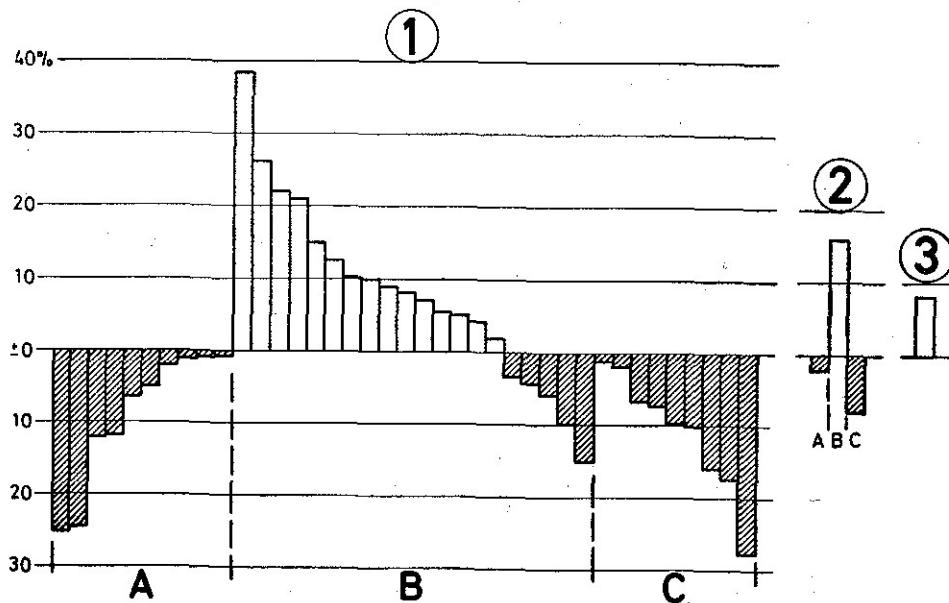

Fig. 7. Natural population changes in communities: 1. zagora (A), coastal (B) and island belts (C) of SR Croatian littoral karst during the period of 1961—1971, 2. total of all Hinterland (Zagora) communities (A),

total coastal communities (B) and total island communities (C) and 3. communities of the three belts together.

Sl. 8. Selidbena bilanca stanovništva općina 1. A unutrašnjeg, B obalnog i C otočnog pojasa primorskog krša SR Hrvatske u razdoblju 1961—1971. godine; 2. ukupno unutrašnje općine (A), ukupno obalne općine (B) i ukupno otočne općine (C) i 3. sveukupno općine triju pojasa.

Fig. 8. Migratory population balance of communities 1. A Hinterland, B coastal and C island belt of littoral karst in SR Croatia during the period 1961—1971, 2. total inland (Zagora) communities (A), total coastal communities (B) and total island communities (C) and 3. total communities of the three belts.

Od 21 obalne općine, 10 ih okuplja, a 11 gubi dio stanovništva. Potonje su mahom prostorom manje i društveno-gospodarski nerazvijenije općine s malim gradskim središtem ili pak imaju razmjerno velik otočni ili zagorski dio, pa im to kviri obilježje kakvo ima i njihov priobalni pojas uz općinsko središte. (Primjeri: općine Biograd, Šibenik, Trogir, Omiš i dr.) Za promatranje ove pojave bile bi očito pogodnije manje općine, onakve kakve su bile 1961. god. No, i ovako se dade, uz pripomoć osobnog poznavanja stanja

u samome kraju, izvući odgovarajući zaključak.

U priobalne općine SR Hrvatske doselilo je u razdoblju 1961—1971. god. približno svaki dvanaesti stanovnik (iz otočnih je općina u istom razdoblju iselio svaki dvanaesti, iz zagorskih gotovo svaki šesnaesti stanovnik), a u njihove gradove uselio je gotovo svaki treći stanovnik. A prije toga, prema popisu stanovništva 1971. god., isto toliko. Prema tome, svaki sedmi stanovnik priobalnih općina je doseljenik, a u obalnim gradovima su to čak dvoje na troje stanovnika. Snaga

18. Prema jednom pokušaju klasifikacije stanovništva po dobnom sastavu (Friganović M.: Osnovne strukture demografske promjene u SR Hrvatskoj 1961-1971. II dionica projekta: Uzroci i posljedice demografskih kre-

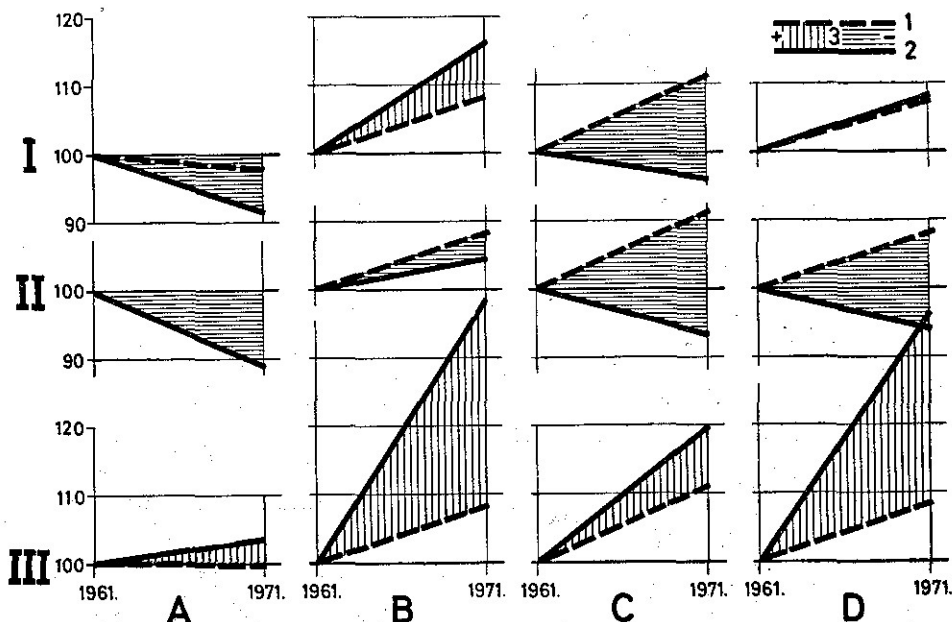
tanja, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1974, str. 56-75), općine unutrašnje Istre pripadaju uglavnom tipu V (duboka demografska starost), dok je dalmatinska Zagora u cjelini u tipu II (na pragu starenja).

useljavanja posljednjeg desetljeća vidi se iz toga što je od svih doseljenih u obalne općine i njihova središta približno polovica doselila u raz-

doblju 1961—1971. Očito je da toliki udio došljaka u priobalna naselja i općine nameće u suvremenim sve složenijim i osjetljivijim društveno-

Sl. 9. Pokazatelj promjene brojnosti stanovništva triju pojasa primorja SR Hrvatske na osnovi popisa (puna crta) i prirodnoga kretanja (iscrtkana crta): I — ukupno, II — bez općinskih središta, III — općinska središta, A — otočni pojas, B — obalni pojas, C — zaleđe i D — sveukupno primorje SR Hrvatske. Okomite crte označavaju pozitivnu migracijsku bilancu (imigracijski tip), a vodoravne negativnu migracijsku bilancu (emigracijski tip).

Fig. 9. Index of changes in the numbers of inhabitants of the three belts of the SR Croatian littoral based on census figures (solid line) and natural changes (broken line): I — total, II — without community centers, III — community centers, A — island belt, B — coastal belt, C — inland and D — total SR Croatian littoral. The vertical lines show the positive migration balance (immigra-

tion type) and horizontal lines show the negative migration balance (emigration type).

Tablica 4. Domaćinstva krško-primorskih općina Jugoslavije prema izvorima prihoda 1961. 1971. god.

Primorski dio Socijalističkih republika Općine	Domaćinstva		Izvori prihoda						
	1961.	1971.	1961.	Poljop.	Mješ.	Nepolj.	Poljop.	Mješ.	Nepolj.
Slovensko primorje	64 371	70 701	109,8	13 922	18 806	33 643	6 671	9 020	55 010
Obalne	16 399	19 315	117,8	2 557	2 366	11 476	1 490	1 296	16 529
U zaleđu	47 927	51 386	107,1	11 365	14 440	22 167	5 181	7 724	38 481
Hrvatsko primorje	272 434	303 709	111,5	59 603	78 685	135 146	42 251	41 328	220 130
Otočne	28 923	30 956	107,0	8 795	8 377	11 751	7 244	5 380	18 332
Obalne	184 574	212 021	114,0	26 731	45 557	112 286	16 522	19 594	175 905
Zagorske	58 937	60 732	103,0	24 077	24 751	11 109	18 485	16 354	25 893
Bosansko-hercegovačko primorje	23 354	25 693	110,0	13 009	7 331	3 014	11 997	6 023	7 673
Crnogorsko primorje	44 988	55 369	123,1	10 410	11 965	22 613	7 583	5 275	42 511
Obalne	21 194	25 190	118,3	4 907	6 385	10 002	3 697	2 280	19 213
U zaleđu	23 694	30 179	127,4	5 503	5 580	12 611	3 886	2 995	23 298
Ukupno krško primorje Jugoslavije	405 147	455 472	112,4	96 944	114 786	193 417	68 502	61 646	352 324
Otočne	28 923	30 956	107,0	8 795	8 377	11 751	7 244	5 380	18 332
Obalne	222 267	256 526	115,4	34 195	54 308	133 764	21 709	23 170	211 647
Zagorske	153 957	167 990	109,1	53 954	52 101	47 902	39 549	33 096	95 345
	1961.	1971.		U %					
Ukupno krško primorje Jugoslavije	100,0	100,0	23,9	28,3	47,8	15,1	13,5	71,4	
Otočne općine	100,0	100,0	35,9	33,8	31,2	23,5	19,7	56,8	
Obalne općine	100,0	100,0	15,4	24,4	60,2	8,5	9,0	82,5	
Zagorske općine	100,0	100,0	30,4	29,0	40,6	23,4	17,4	59,2	

Izvor: Popisi stanovništva 1961. i 1971. godine

-gospodarskim zbivanjima odlučno, smišljeno i pravovremeno donošenje zakonskih propisa, da bismo se mogli suprotstaviti stihiji pojedinačnog i pustopašnog zaposjedanja prostora, s mnogim prežiticima dinarske upornosti i uzurpacija na osnovi tobožnjeg običajnog prava iz vremena drukčijeg razmišljanja. Priobalni je krš, dakle, potrebno djelotvorno zaštititi, ali ne sustavom izdvojenih

zabrana (rezervata), već organiziranom borbom za zaštitu krajolika i oplemenjivanja baštine u cjelini. Jer, u našem društvu ne djeluju samo one snage koje se bore za održavanje općekorisnih i područstvljenih uvjeta života, već i one koje svojim osobnim, klasnim i drugim asocijalnim sebičnjaštvom upropaštavaju ili su na putu da upropaste naslijeđene

Sl. 10. Tipovi općega kretanja stanovništva primorskoga krša Jugoslavije u razdoblju 1961—1971. godine: E 1, 2, 3, 4 emigracijski i eksodusni tipovi različita intenziteta, I 1, 2, 3, 4 imigracijski tipovi različita intenziteta; na ordinati je stopa prirodnoga kretanja, a na apscisi stopa popisom ustanovljena kretanja stanovništva; I. A — koordinate označavaju otočne općine, B — obalne, C — zagorske općine; II. migracijska bilanca primorskog krša Jugoslavije: 1. Slovenija, 2. Hrvatska, 3. Bosna i Hercegovina, 4. Crna Gora, A — obalne općine (a — broj, a' — % stanovnika 1961), B — zagorske općine (a — broj stanovnika, a' — % stanovnika 1961).

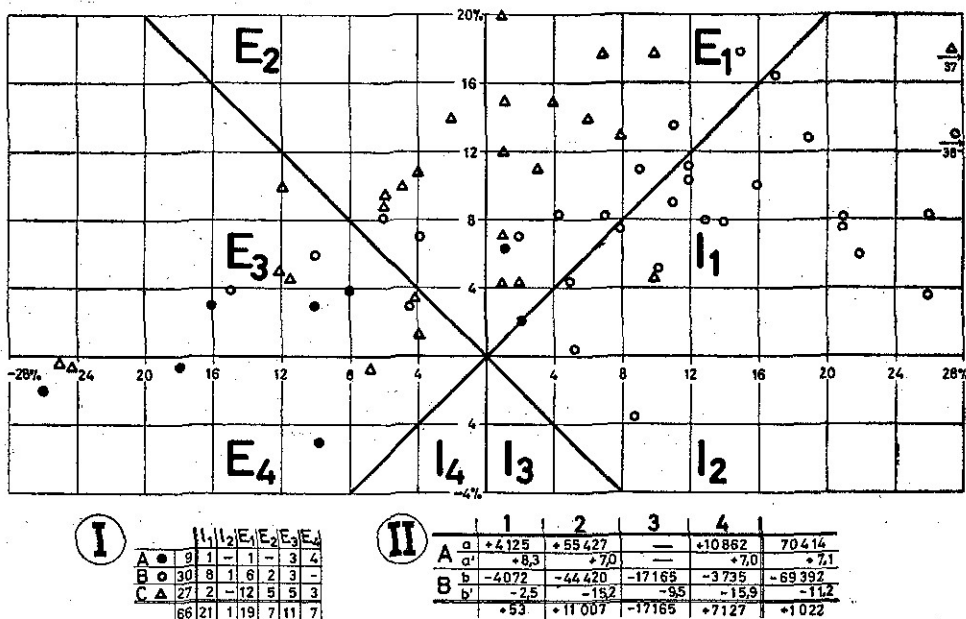
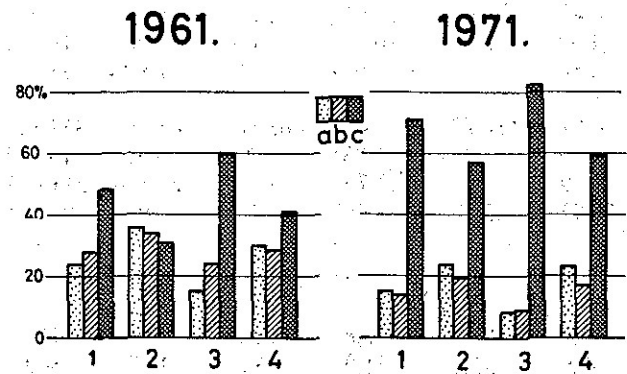

Fig. 10. Types of general population changes in the Yugoslav littoral karst during the period 1961—1971: E 1, 2, 3, 4, emigration and exodus types of varying intensity; I 1, 2, 3, 4 immigration types of varying intensity; on the ordinate is the degree of natural movement (change) and on the abscissa the degree of population change as determined by census; I. A —

— coordinates signify island communities, B — coastal, C — Hinterland (Zagora) communities; II. migratory balance of Yugoslav littoral karst: 1. Slovenia, 2. Croatia, 3. Bosnia/Herzegovina, 4. Montenegro, A — coastal communities (a — number, a' — % population 1961), B — zagora communities (a — number inhabitants, a' % population 1961).

prirodne i humane ekološke cjeline primorskoga krša uopće, priobalnog posebno. Time borba za ekološku svijest i za vrednovanje našeg primorja dobiva i svoje političko značenje¹⁹⁾.

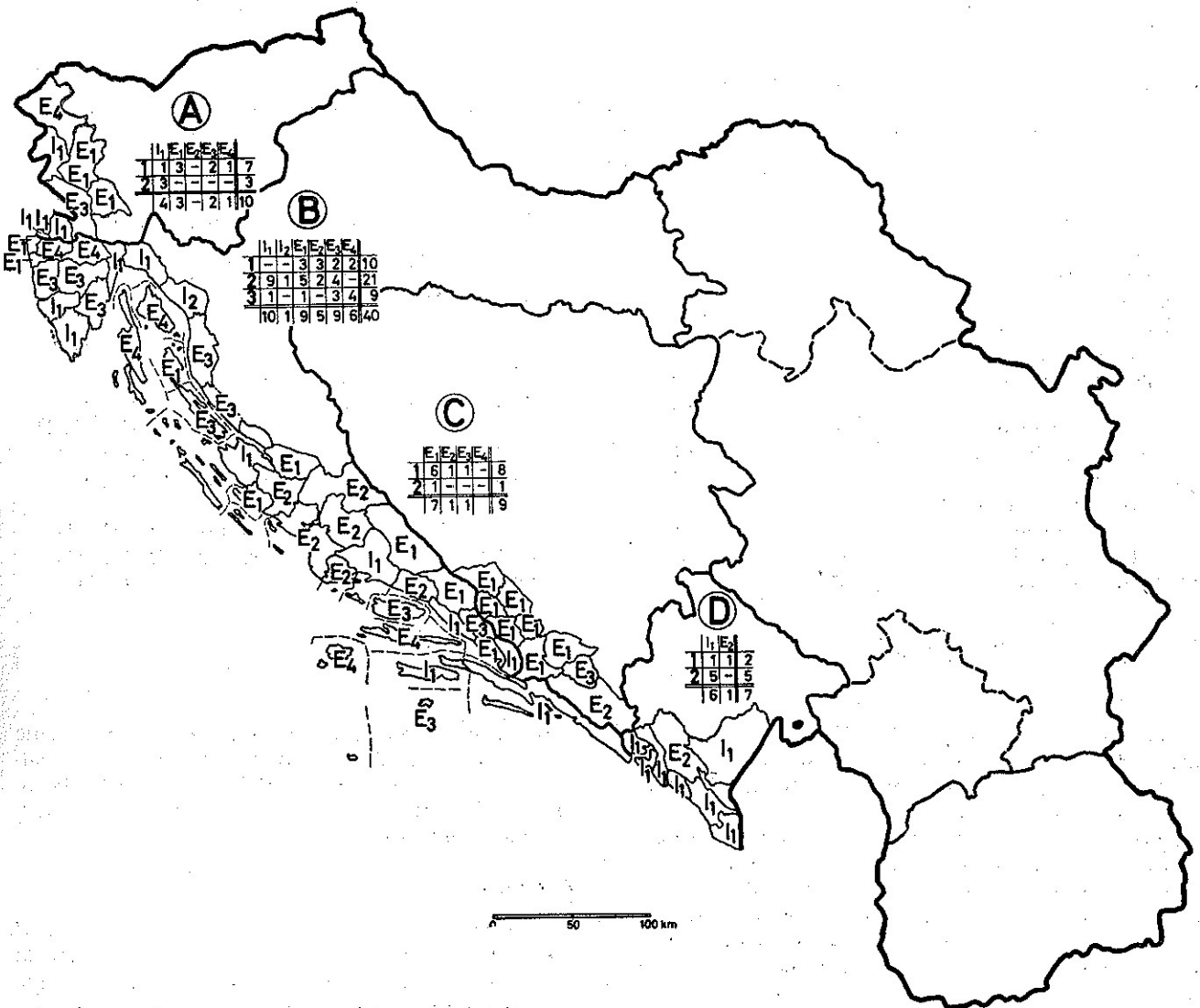
Obiteljske kuće i stanovi za odmor posebna su teškoća i tegoba primorskog krša. Mnogi zlopotrebiše uzak i vrlo osjetljiv pojas uz more i »obogatiše« ga ružnoćom, srozavajući svoj osobni

Sl. 11. Izvori prihoda domaćinstava krško-primorskih općina Jugoslavije 1961. i 1971. godine: 1. ukupno, 2. otoci, 3. obala, 4. zaleđe; a — poljoprivredna, b — mješovita i c — nepoljoprivredna domaćinstva.

19. Friganović Mladen: Stanovništvo našeg primorja i zaštita okoliša. Konferencija o zaštiti Jad-

rana. Rijeka-Opatija, 1974. Zbornik referata, str. 733-748.

Sl. 12. Karta tipova općega kretanja stanovništva u općinama primorskog krša Jugoslavije u razdoblju 1961—1971. godine: I — imigracijski tipovi, E — emigracijski tipovi; I₁ — populacijska ekspanzija imigracijom (prirodno kretanje pozitivno, popisom ustanovljeno kretanje pozitivno, stopa prirodnog priraštaja manja od stope popisom ustanovljena povećanja), I₂ — populacijska regeneracija imigracijom (prirodno kretanje negativno, popisom ustanovljeno kretanje pozitivno, stopa popisom ustanovljena povećanja veća od stope negativnoga prirodnoga kretanja); E₁ — emigracija (prirodno kretanje pozitivno, stopa prirodnog kretanja veća od stope popisom ustanovljena povećanja), E₂ — depopulacija (prirodno kretanje pozitivno, popisom ustanovljeno kretanje negativno, stopa prirodnog kretanja veća od stope popisom ustanovljena smanjenja), E₃ — izrazita depopulacija (Prirodno kretanje pozitivno, popisom ustanovljeno kretanje negativno, stopa prirodnog kretanja manja od stope popisom ustanovljena smanjenja) i E₄ — izumiranje (Prirodno kretanje negativno, popisom ustanovljeno kretanje negativno, stopa prirodnog kretanja manja od stope popisom ustanovljena smanjenja); A — Slovenski dio (1. zaleđe, 2. obala), B — hrvatski dio (1. zaleđe, 2. obala, 3. otoci), C — bosansko-hercegovački dio (1. zaleđe, 2. obala) i D — crnogorski dio (1. zaleđe, 2. obala).

Fig. 12. Map of types of general changes in the population of communities in the Yugoslav littoral karst area during 1961 — 1971: I — immigration types, E — emigration types; I₁ — population expansion immigration (natural changes positive, changes confirmed by census positive, degree of natural growth less than degree of increase determined by census; I₂ — population regeneration through immigration (natural changes negative, changes determined by census positive, the degree of change determined by census greater than the degree of negative natural change); E₁ — emigration (natural change positive, change determined by census positive, degree of natural change greater than degree of increase determined by census), E₂ — depopulation (natural change positive, change determined by census negative, degree of natural change greater than degree of census determined decrease); E₃ — stronger depopulation (natural change positive, change determined by census negative, degree of natural change less than degree of reduction determined by census) and E₄ — desertion (natural change negative, change determined by census negative, degree of natural change less than degree of reduction as determined by census); A — Slovenian part (1. inland, 2. coast), B — Croatian part (1. inland, 2. coast, 3. islands), C — Bosnian/Herzegovian part (1. inland, 2. coast) and D — Montenegrin part (1. inland, 2. coast).

Tablica 5. Korelacija stope aktivnosti i nekih varijabala stanovništva krških predjela SR Hrvatske 1971. godine

Prostor	Prosječna stopa* aktivnosti ukupnog stanovništva	Radni kontingent (%) u ukupnom stanovništvu	Udio aktivnih u sektoru			Tip gospodarske strukture aktivnog stanovništva
			I	II	III	
1. Gorska Hrvatska	40,9	56,3	49,2	28,1	22,7	Primarni (I, II, III)
2. Općine u Istri i Kvarneru	40,5	64,1	50,8	24,5	24,7	Primarni (I, II, III)
3. Zaleđe (Dalmacija)	39,8	60,8	59,7	21,0	19,3	Primarni (I, II, III)
4. Ukupno	40,5	59,0	53,2	25,1	21,7	Primarni (I, II, III)
5. Kopnena obala Istre i Kvarnera	40,0	68,0	16,9	39,8	43,3	Tercijarne (III, II, I)
6. Općine Dalmacije	37,5	64,9	27,5	31,2	41,3	Tercijarne (III, II, I)
7. Ukupno	38,7	66,4	21,8	35,5	42,7	Tercijarne (III, II, I)
8. Otočne (Kvarner)	36,0	64,6	22,7	24,5	52,8	Tercijarne (III, II, I)
9. Općine (Dalmacija)	32,0	64,3	41,2	23,3	35,5	Primarni (I, III, II)
10. Ukupno	36,7	64,4	35,0	23,7	41,3	Tercijarne (III, I, II)
11. Ukupno krški predjeli SR Hrvatske	39,0	61,8	37,0	29,1	33,9	Primarni (I, III, II)
12. SR Hrvatska	45,5	64,6	42,4	31,7	25,9	Primarni (I, II, III)
13. SFR Jugoslavija	43,3	62,6	48,7	28,7	21,6	Primarni (I, II, III)

* Prosjek općinskih stopa za krške predjele

ukus i društveni ugled. Dovoljno je samo spomenuti da je od svih kuća i stanova za odmor i oporavak, što su sagrađene u Jugoslaviji, 53% u SR Hrvatskoj, a od toga ili je 83% u primorskim općinama. Ili: u priobalnim jadranskim općinama Jugoslavije, koje čine samo 9% svih njezinih općina, postoji 50% svih stanova u zemlji koji su izgrađeni za odmor, oporavak i zabavu²⁰. Iz svega toga, dakle, plode i odgovarajuće teškoće u ostvarivanju razumne ekonomike prostora s društvenoga gledišta i koristi.

Problem postaje složeniji ima li se na umu naglo proširivanje društvene podjele rada posljednjih desetak godina. Tako je, npr. samo u razdoblju 1961—1971. udio domaćinstava primorskoga krša Jugoslavije, prema izvorima prihoda u poljoprivredi, smanjen od 24% na 15% i udio onih mješovitih od 28% na 14%, dok je udio domaćinstava s nepoljoprivrednim izvorima prihoda

kao glavnima povećan od 48% na 72%. Pri tome su upravo najveće promjene uočene u priobalnom pojasu (1961: 16,24 i 60%, a 1971: 9,9 i 83%). Slično pokazuje i kretanje udjela aktivnih po sektorima djelatnosti.

Zaključak

Prostorna i vremenska raščlamba naseljenosti i kretanja stanovništva našeg primorja pokazala je, dakle, ne samo okvirne nego i detaljne posebnosti triju pojasa i njihovih dijelova. Ali, teškoća nije samo u mjestimičnom okupljanju i rastu stanovništva, nego i u društvenim i gospodarsko-proizvodnim novinama i štetnim pojavama što brazde s njima. Jer, potonja se zbivanja razvijaju eksponencijalno pa štetnosti opažamo sa zakašnjenjem, a djelujemo još kasnije. Tu retardaciju moramo znatno skratiti, želimo li djelovati u duhu Ustava SFRJ.²¹

20. Pepeonik Zlatko: Vikendice na našem prostoru, »Arhitektura« br. 151, Zagreb, 1974, str. 41-44.

21. Čl. 87. Ustava SFRJ ističe da »radni ljudi i građani, OUR-i, društveno-političke zajednice, mjesne zajednice i druge organizacije imaju pravo i dužnost da osiguravaju uvjete za očuvanje i razvoj prirodnih i radom stvorenih vrijednosti čovjekove okoline, te da sprečavaju i uklanjaju štetne posljedice koje za-

gađivanjem zraka, tla, vode, vodotoka i mora, bukom ili na drugi način ugrožavaju te vrijednosti ili dovode u opasnost život i zdravlje ljudi...«; čl. 192 glasi: »Čovjek ima pravo na zdravi životni okoliš. Društvena zajednica osigurava uvjete za ostvarivanje toga prava«. Time je posao na zaštiti životnog okoliša podignut na razinu ustavnog načela. U duhu toga, usvojen je 22. veljače 1974. Nacrt zakona o zaštiti i unapređenju čovjekove okoline.

Summary

POPULATION ASPECT OF THE YUGOSLAV COASTAL KARST AREA

by

Mladen Friganović

The karst region of Yugoslavia covers 30% of the area but has only 15% of the population. However, within the karst area exist significant differences in population density. This is a function not only of differences in natural features but in socio-historic, economic and political occurrences which caused differential migration and population changes in general. There are differences in the distribution, density and types of the populations on the islands, coasts, Zagora (region beyond the coastal mountains) and in higher mountains — area in the karst increased only 53% (the part in SR Croatia slavic population increased 131% (based on the present territory) while the population of the coastal karst increased only 53% (the part in SR Croatia 67%, in Montenegro 59% but in Slovenia — 2%). The karst is one of the areas of strongest emigration. More than a third of all emigrants from Yugoslavia have been from the area of the coastal karst (Dalmatia has lost 13% of its population through emigration since 1880). There are three significant phases of emigration: 1. Before

the Great world Depression, 2. the post II world war period until 1965 and 3. after 1965. Within these major phases are many subphases with space and time modifications. During the period after 1961, there was a sharp rise in the population and economic development of the littoral belt (littoralization). In this period, the population of the littoral experienced significantly more rapid growth than the overall population of Yugoslavia (the migratory balance in 1961—1971 of the coastal communities in the littoral karst totaled 8%, and of their centers 33%). Of a total of 40 communities in SR Croatia (more than 80% of the coastal of Yugoslavia), 25% of them showed population concentration (positive migratory balance). Mostly these communities were on the continental shore and in larger city centers. Of these communities, not one was on the islands or in the closer Hinterland. This concerns, therefore, a strong differentiation in the population dynamics and structure of the coastal karst under the influence of socioeconomic factors which must be further investigated.